

Доктрина верховенства

Конституції України у конституційному правосудді



О. І. Багрій

аспірант Донецького національного університету

Стаття присвячена дослідженню й уточненню сутності правової (конституційної) доктрини, з'ясуванню змісту принципу верховенства Конституції України шляхом аналізу його наукового розвитку та практики відтворення в актах Конституційного Суду України. Також уперше в українській науці зроблено спробу довести обґрунтованість підходу до розуміння верховенства Конституції України як самостійної доктрини у правовій системі України.

Ключові слова: правова доктрина, верховенство Конституції України, верховенство права, конституційне правосуддя.

Статья посвящена исследованию и уточнению сущности правовой (конституционной) доктрины, выяснению содержания принципа верховенства Конституции Украины путем анализа его научного развития и практики воспроизведения в актах Конституционного Суда Украины. Также впервые в украинской науке предпринята попытка доказать состоятельность подхода к пониманию верховенства Конституции Украины как самостоятельной доктрины в правовой системе Украины.

Ключевые слова: правовая доктрина, верховенство Конституции Украины, верховенство права, конституционное правосудие.

The article is devoted to the essence of the legal (constitutional) doctrine investigation and specification and the content of the Ukrainian Constitution supremacy clarifying by analyzing the way it has been developed in science and practice of the Constitutional Court of Ukraine. The author also has been trying for the first time in Ukrainian science to prove the consistency of approach to understanding the supremacy of the Ukrainian Constitution as an independent doctrine in the legal system of Ukraine.

Keywords: *a legal doctrine, the supremacy of the Constitution of Ukraine, the rule of law, constitutional justice.*

Виконання Конституційним Судом України свого завдання щодо гарантування верховенства Конституції України неможливе без утвердження у процесі відправлення конституційного правосуддя науково обґрунтованих правових засад. Тому особливо значення набуває доктринальна тематика у цій сфері, адже, як стверджує Т. Пряхіна, функції, що виконуються конституційною доктриною, похідні і найтіснішим чином пов'язані із функціями самої конституції [1, с. 43]. При цьому, за думкою М. Орзіха, доктрина у діяльності конституційної юстиції потребує правильного розуміння її змісту й ролі [2, с. 59].

Як відомо, частина друга статті 8 Конституції України проголосила, що Основний Закон має найвищу юридичну силу [3]. Така юридична властивість цього акта на науковому рівні отримала назву «принцип верховенства конституції». Але не може не викликати сумнівів можливість говорити про наявність у правовій системі України доктрини верховенства Конституції України. У нашій роботі буде зроблено спробу обґрунтувати доцільність такого підходу.

Треба зазначити, що загальні питання доктрини піддавалися аналізу з боку

таких російських та вітчизняних науковців, як Н. Богданова, Т. Дураєв, А. Портнов, Т. Пряхіна та ін., доктрина у діяльності Конституційного Суду України вивчалася М. Орзіхом, принцип верховенства конституції ставав предметом дисертаційного дослідження Д. Аблязова. Досліджуючи питання теорії конституційного правосуддя в Україні, А. Селіванов й А. Стрижак зосереджували увагу зокрема на доктрині «охорони конституції», яка може на перший погляд здаватися схожою за змістом із досліджуваною у цій роботі доктриною верховенства Основного Закону, але це не зовсім так. Адже під «охороною конституції» автори розуміли забезпечення незмінності та стабільності конституційних положень і принципів [4, с. 96] у першу чергу шляхом запобігання внесенню змін до Основного Закону з політичних мотивів у процесі боротьби за владу. При цьому категорія «забезпечення верховенства конституції» включає механізм забезпечення стабільності цього акту, але не вичерпується ним. Тому дослідження доктрини верховенства Конституції України, зокрема у діяльності єдиного органу конституційної юрисдикції, є актуальним, оскільки це питання не набуло достатнього вивчення з боку вчених-конституціоналістів.

Метою нашої роботи є уточнення сутності доктрини, з'ясування наявних наукових розробок з приводу визначення складових принципу верховенства Конституції України, аналіз відображення цього принципу в актах Конституційного Суду України, обґрунтування доцільності підходу до розуміння верховенства Основного Закону як самостійної доктрини у правовій системі України, а також вивчення ролі єдиного органу конституційної юрисдикції у формуванні цієї доктрини.

Останнім часом у наукових працях учених-юристів все частіше став використовуватися термін «доктрина». Більше того, дане поняття знайшло відображення також

у правотворчій і правозастосовній діяльності. Так, у 2003 році у Законі України «Про основи національної безпеки України» законодавець проголосив, що відповідно до цього Закону розробляється і затверджується Президентом України Військова доктрина України, яка є документом, обов'язковим для виконання, і основою для розробки конкретних програм за складовими державної політики національної безпеки [5]. Усього в українському законодавстві на сьогодні налічується п'ять нормативно-правових актів, що звуться доктринами. Двома роками пізніше у частині першій статті 8 Закону України «Про міжнародне приватне право» було встановлено правило, згідно з яким при застосуванні права іноземної держави суд чи інший орган встановлює зміст його норм згідно з їхнім офіційним тлумаченням, практикою застосування і доктриною у відповідній іноземній державі [6]. Крім того, починаючи з 2001 року, в актах Конституційного Суду України, як у мотивувальній частині рішень і висновків, так і в окремих думках суддів, зустрічаються згадки про доктрину та різні її складові.

Узагальнюючи теоретичні положення щодо сутності поняття «доктрина» у наукових публікаціях вітчизняних та російських вчених, можна відзначити, що цей термін використовується для позначення таких явищ: 1) вчення, філософсько-правова теорія; 2) точка зору вчених-юристів з певних питань правотворчості та правозастосування; 3) наукові праці найбільш авторитетних дослідників у галузі держави і права; 4) концепція, що отримала державну підтримку; 5) складова конституціоналізму як комплексної політико-правової категорії.

Говорячи про формування конституційної доктрини, Т. Дураєв зазначає, що відповідні повноваження має конституційний суд, а сама доктрина є нічим іншим, як сукупністю точок зору авторитетних правознавців, вираженою у рішеннях, правових позиціях органу конституційної юрисдик-

ції [7, с. 76-77]. Такий підхід вбачається надмірно вузьким, адже про існування конституційної доктрини можна говорити не лише тоді, коли наукові гіпотези вчених знайшли своє відображення в актах Конституційного Суду, але також коли їхня соціальна затребуваність ще не підтверджена шляхом відтворення в офіційних документах.

З цієї точки зору більш слушним видається підхід А. Селіванова. Виходячи з його розуміння доктринального тлумачення у діяльності Конституційного Суду України, можна зробити висновок, що під правовою доктриною автор розуміє теоретичні дослідження провідних вчених у відповідній галузі права, відтворені у монографіях та інших наукових працях, із якими кожний Суддя змушений знайомитись для формування своєї позиції [8, с. 75].

Т. Пряхіна розмежовує конституційну доктрину на офіційну, тобто таку, що формулюється у правових позиціях уповноважених суб'єктів і виражає їх авторитетну компетентну думку, та неофіційну, яка включає теоретичні конструкції, академічна цінність яких беззаперечна, але у силу певних причин вони ще не знайшли відображення в офіційних документах [1, с. 30-31]. Такий поділ доктрини на складові корисний з точки зору аналізу питання про можливість і доцільність віднесення її до джерел права. Адже, якщо мова йде про офіційну доктрину, то безперечним є визнання у якості джерел права нормативно-правових актів, що мають у своїй назві термін «доктрина» (Військова доктрина України, Національна доктрина розвитку освіти, Морська доктрина України на період до 2035 року тощо), оскільки вони затверджені указами Президента України або Постановою Кабінету Міністрів України. В інших випадках, залежно від того, чи є акт або документ, у якому знайшли своє закріплення доктринальні положення, джерелом права, можна і ці положення кваліфікувати як субсидіарне джерело права, адже доктрина виступає «поштов-

хом», базою для прийняття таких документів. Питання про можливість визнання неофіційної частини конституційної доктрини у якості джерела права залишається неоднозначним і в реаліях романо-германської правової сім'ї вирішується скоріше не на користь такого визнання. Проте вчені все частіше закликають переглянути звичний підхід до вирішення даного питання.

Звертаючись до практики Конституційного Суду України у досліджуваній сфері (а особливу роль саме цього органу у формуванні конституційної доктрини підкреслюють багато авторів), слід згадати, що вперше поняття «правова доктрина» зустрічається в мотивувальній частині рішення даного органу в 2001 р. і, виходячи зі змісту акта, отожднюється з правовою наукою. Тут треба зазначити, що з одного боку конституційна доктрина виступає результатом діяльності Суду, а з іншого – тією теоретичною базою, яка враховується при формуванні позицій Суддів і в подальшому знаходить своє відображення в актах конституційної юрисдикції. Для забезпечення повноти розгляду справи Конституційний Суд має право залучати експертів, спеціалістів, зокрема, як показує практика, свою позицію щодо предмета конституційного подання висловлюють вчені найбільш авторитетних навчальних закладів України. Але, по-перше, таке залучення представників наукової громадськості є правом, а не обов'язком Суду, а, по-друге, дотримуватися викладених позицій вчених Суд також не зобов'язаний. Це підтверджує Н. Савенко в окремій думці щодо Рішення Конституційного Суду України від 25 грудня 2003 р. № 22-рп/2003, де Суддя стверджує, що викладене в Рішенні від 13 травня 1997 р. розуміння принципу незворотності дії норм права у часі істотно відрізняється від його доктринального праворозуміння.

З іншого боку, Судді самі виступають представниками науки і творцями конституційної доктрини, деякі положення якої відображаються в окремих думках, і, незва-

жаючи на відсутність імперативних приписів щодо необхідності враховувати доктринальні положення при прийнятті рішень, Конституційний Суд України все ж апелює до них. Так, в окремій думці стосовно Рішення Конституційного Суду України від 12 жовтня 2011 р. № 11-рп/2011 В. Кампо зазначає, що у цьому Рішенні Суд виклав правові позиції, виходячи з доктрини юридичного позитивізму.

Щодо питання про участь Конституційного Суду в формуванні доктрини, в окремій думці І. Домбровського стосовно Ухвали від 5 лютого 2008 р. № 6-п/2008 говорить про те, що при прийнятті акта «Суд фактично формує доктрину дії закону про внесення змін до Конституції України». В. Кампо стверджує, що Рішенням від 26 січня 2011 року Суд «вніс значний внесок у судову доктрину тимчасових (темпоральних) меж здійснення ним тлумачення законів» (цю тезу було викладено в окремій думці стосовно Рішення Конституційного Суду України від 26 січня 2011 р. № 1-рп/2011).

Таким чином, аналіз практики Конституційного Суду України дозволяє стверджувати, що в актах єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні поняття «доктрина» використовується у значенні розроблених наукою концепцій, які отримали широке визнання. У цьому зв'язку слід навести заперечення Т. Пряхіної щодо неможливості отожднення поняття «доктрина» з названою категорією [1, с. 9]. Таку тезу автора можна поставити під сумнів хоча б виходячи з того, що дефініція концепції, запропонована нею, вже недвозначно вказує на практичну обумовленість або практичну спрямованість зазначеного правового явища. А. Селіванов визначає концепцію як систему ідей і поглядів нової державної ідеології, авторитет якої є наслідком державної підтримки [9, с. 39]. А це також відповідає вимозі щодо чіткого відокремлення доктрини від «чистої» теорії, науки, сформульованій М. Орзіхом, який у якості док-

тринальної розглядає лише теорію, «перекинуту» на практику, «вплетену в неї» [2, с. 59]. Більше того, аналіз наукових розробок зарубіжних авторів дозволяє зробити висновок, що терміни «доктрина» і «концепція» зазвичай використовуються ними як синонімічні [10, с. 1]. Тому доцільним видається підхід, за якого концепція розглядається в якості складової правової доктрини, що може знайти своє підтвердження і у визначенні доктринального підходу, сформульованого суддею Конституційного Суду України В. Шишкіним в окремій думці стосовно Рішення від 30 вересня 2010 року № 20-рп/2010 у справі про дотримання процедури внесення змін до Конституції України, – тобто походу, за якого Конституційний Суд визначає «універсальну концептуальну позицію для всіх подібних ситуацій».

Переходячи до доктрини верховенства Конституції України, слід почати з того, чи є прийнятним використання терміна «доктрина» відносно такої властивості Основного Закону, як найвища юридична сила у системі нормативно-правових актів. Як уже вказувалося на початку дослідження, поширеним є підхід, за якого положення частини другої ст. 8 Конституції України визначається як принцип верховенства Основного Закону. Напевно, використання словосполучення «верховенство конституції» обумовлено, зокрема, законодавчим закріпленням у якості завдання Конституційного Суду України гарантування верховенства Конституції України, що дозволило ототожнювати верховенство Основного Закону із його найвищою юридичною силою. Щодо кваліфікації цієї властивості у якості принципу, то це вбачається виправданим за аналогією із принципом верховенства права, визнання якого безпосередньо у якості принципу закріплено у тій самій статті 8, але вже у частині першій Конституції нашої держави. Також прийнятність такого підходу підтверджується з огляду на дефініцію, сформульовану Т. Пряхіною,

яка визначає принцип у науці конституційного права як ідею, що має фундаментальне або важливе значення для розгортання конституційно-правового знання, в основу якого закладається та чи інша світоглядна позиція, закономірність, виявлена практикою, або сформульоване умоглядно положення, яке є плодом наукової думки [1, с. 9-10]. Тобто використання загальновизнаного словосполучення «принцип верховенства Конституції України» не викликає зауважень.

З приводу можливості кваліфікації принципу верховенства Конституції України у якості доктрини слід зазначити наступне. Н. Богданова стверджує, що за характером логічного узагальнення конституційно-правового знання, смисловим змістом і формою доктрину можна порівняти з принципом, і він може набути рис доктрини, якщо буде особливим чином пов'язаним із практикою. Але доктрина завжди більш категорична, а при певних обставинах консервативніша порівняно із принципом, оскільки її призначення полягає, на думку вказаного автора, в «утвердженні, поширенні, а можливо, і в нав'язуванні ідей, що становлять її зміст, з метою їх застосування у практичній діяльності» [11, с. 191]. Якщо згадати наведене вище визначення принципу через ідею і погодитися із тим, що зміст доктрини складають ідеї, то принцип і доктрина можуть співвідноситися як частка та ціле, але виключно за умови, що принцип має практичну спрямованість. Тобто для того, щоб довести наявність у правовій системі України доктрини верховенства Конституції України, треба з'ясувати, чи має принцип верховенства Основного Закону так зване «практичне навантаження».

Видається доцільним почати зі з'ясування змісту досліджуваного принципу. У сучасній науці конституційного права можна чітко побачити методологічний підхід до формулювання дефініції «верховенство конституції», який виходить з визначення цього поняття через експлікацію змісту умов

або інститутів, які уможливають його реалізацію. Узагальнюючи надбання вітчизняної юридичної науки з цього приводу, можна виокремити такі складові поняття «верховенство Конституції України»:

первинність конституційного регулювання – означає, що на рівні Конституції встановлюються та отримують своє юридичне закріплення найважливіші положення, які набувають подальшого розвитку у поточному законодавстві, яке, у свою чергу, не повинно входити у суперечність з Конституцією або виступати засобом обмеження чи спотворення конституційних норм;

визначення Конституції як акта прямої дії – означає, що Конституція не лише формально є Основним Законом, а й реальною складовою системи законодавства, яка може і повинна застосовуватися у правовій практиці;

універсальність Конституції та конституційних норм – закріплення за Конституцією регулятивних та установчих властивостей як стосовно суспільства, так і щодо держави;

стабільність конституційних норм – встановлення особливого порядку внесення змін та доповнень до Основного Закону.

Як стверджує С. Шевчук, принцип найвищої юридичної сили конституції також передбачає визнання конституційних принципів фундаментального рівня (принципів природного права) у правотворчій та правозастосовній діяльності. Вони, на думку цього автора, відображають категорію «дух конституції», розширюють її зміст, але можуть бути й неписаними, тобто попередньо незакріпленими у тексті [12, с. 183]. Такий підхід видається вразливим, оскільки визнання принципів природного права, особливо якщо вони не знайшли своє відображення на конституційному рівні, переважно характерно доктрині верховенства права, адже *jus naturale humanorum* (природне право людей) традиційно базувалося на ви-

мозі справедливості. А саме із ідеями соціальної справедливості Конституційний Суд України пов'язує втілення верховенства права у правотворчу та правозастосовну діяльність, піддаючи тлумаченню цей принцип у Рішенні від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 у справі про призначення судом більш м'якого покарання. Тому необґрунтованим здається доповнення характеристики принципу верховенства Конституції України названою ознакою. При цьому «последовна гармонізація букви і духа Конституції», яка, за думкою М. Бондаря, забезпечується органом конституційного правосуддя [13, с. 80], робить можливим ефективне співіснування двох, на перший погляд, дивергентних принципів – верховенства права та верховенства конституції – у контексті однієї правової системи, і тим самим підтримує стабільність Конституції в органічному поєднанні з динамізмом конституційної системи.

Щодо офіційної конституційної доктрини, а саме тих її положень, які були відтворені в актах Конституційного Суду України, то з приводу першого елементу досліджуваного принципу єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні вважає, що, виступаючи базою поточного законодавства, Конституція «надає можливість урегулювання певних суспільних відносин на рівні законів, які конкретизують закріплені в Основному Законі положення» (Рішення Конституційного Суду України від 12 лютого 2002 року №3-рп/2002у справі про електроенергетику), Адже «наявність у Конституції надто деталізованих положень, місце яким у поточному законодавстві, породжуватиме необхідність частого внесення змін до неї, що негативно позначатиметься на стабільності Основного Закону» (Висновок Конституційного Суду України від 2 червня 1999 р. № 2-в/1999 у справі про внесення змін до статті 46 Конституції України).

Суд установив, що конституційні норми «застосовуються безпосередньо незалежно

від того, чи прийнято на їх розвиток відповідні закони або інші нормативно-правові акти» (Рішення Конституційного Суду України від 19 квітня 2001 р. № 4-рп/2001 у справі щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання).

Універсальність конституційних норм була підтверджена у Рішенні Конституційного Суду від 30 травня 2001 р. №7-рп/2001, у якому він наголосив, що Конституція закріпила «принцип відповідальності держави перед людиною за свою діяльність». Причому така відповідальність не зводиться лише до політичної чи моральної відповідальності публічної влади перед суспільством, а має певні ознаки юридичної відповідальності як застосування заходів публічно-правового характеру до держави та її органів за невиконання чи неналежне виконання своїх обов'язків.

Порядок внесення змін до Конституції неодноразово досліджувався єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні [14, с. 562-576], зокрема у відомому Рішенні від 30 вересня 2010 р., яким було скасовано конституційну реформу 2004 р. Адже відповідний законопроект згідно із правовою позицією Суду приймається парламентом «за умови наявності висновку Конституційного Суду про те, що законопроект з внесеними до нього поправками відповідає вимогам статей 157 і 158 Конституції». Поруч із цим у мотивувальній частині майже кожного рішення Суд виходить з того, що Конституція України має найвищу юридичну силу.

Таким чином, основні ознаки та засоби реалізації принципу верховенства Конституції України знайшли своє відображення у правових позиціях єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні. Окрім цього, пункт 2 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 р. № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» зобов'язує суди при розгляді конкретних справ оцінювати зміст будь-якого закону чи іншого нор-

мативно-правового акта з точки зору його відповідності Конституції і в усіх необхідних випадках застосовувати Конституцію як акт прямої дії. Тобто і сам принцип верховенства Основного Закону, і один з його елементів – пряма дія його норм – не лише є складовими такого елементу правової системи як юридична практика, а й виступають своєрідним еталоном її подальшого розвитку. Це доводить практичне відтворення досліджуваного принципу і дозволяє говорити про наявність у правовій системі України доктрини верховенства Основного Закону.

Однак, дане дослідження було б неповним, якби ми не наголосили на певних проблемних аспектах аналізованих питань. У першу чергу викликає здивування той факт, що безпосередньо принцип верховенства Конституції України як такий жодного разу не піддавався тлумаченню з боку Конституційного Суду України, на відміну від принципу верховенства права, поруч із яким вони зазвичай згадуються в актах конституційного судочинства. Останнє навіть дозволяє припустити, що Конституційний Суд ототожнює ці два принципи, обидва з яких закріплені у ст. 8 Конституції України.

Спростувати таке припущення дає змогу вже згадуване Рішення Конституційного Суду України у справі про призначення судом більш м'якого покарання, у якому єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні виклав своє розуміння поняття верховенство права як «панування права в суспільстві». При цьому Суд підкреслює різницю між правом і законом, адже останній «іноді може бути й несправедливим». Отже, фактично, Конституційний Суд України визнав превалювання принципу верховенства права над принципом верховенства закону, але не визначив при цьому місце принципу верховенства Конституції України, що вдається якнайменш дивним, а, можливо, і неприпустимим з точки зору завдання, яким наділений єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні.

По-друге, не можна не зазначити, що, проголосивши принцип верховенства Конституції України, законодавець чітко не визначив засобів його реалізації, до яких можна віднести хіба що особливий порядок внесення змін до Конституції України, вимогу про обов'язкову відповідність усіх законів, нормативно-правових актів, міжнародних договорів Основному Закону, і, за наявності порушень цього припису, – можливість визнання таких актів неконституційними у порядку конституційного судочинства. При цьому не передбачено юридичної відповідальності за прийняття неконституційних актів, що вже ставить під сумнів ефективність механізму забезпечення верховенства Конституції України (якщо взагалі можна говорити про наявність такого механізму) і пояснює далеко не поодинокі випадки прийняття законів та підзаконних актів, що не відповідають Основному Закону. Відсутність детальної нормативної регламентації змісту та механізму реалізації принципу верховенства Конституції України залишає простір для його занадто широкого тлумачення, що, наприклад, дозволяє кваліфікувати у якості складових конституції неписаних принципів, які походять з природного права [12, с. 185], і взагалі може призвести до порушення цього принципу.

По-третє, слід зазначити, що науковці, досліджуючи різні аспекти діяльності Конституційного Суду України, висловлюють сумніви стосовно реальної здатності цього органу виконувати своє завдання щодо гарантування верховенства Конституції України, а також формування й реалізації національної доктрини конституційної держави [15, с. 73] через наявність багатьох проблем правового регулювання діяльності єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні. Усе це ще раз доводить необхідність подальших досліджень у цій сфері з метою виявлення наукових проблем і формулювання наукових гіпотез для удосконалення чинного законодавства, яке регулює діяльність

Конституційного Суду України, а, відповідно, і для забезпечення гарантування верховенства Основного Закону України.

Підбиваючи підсумок, можна сказати, що доктрина – це складне, багатогранне правове явище, що являє собою теоретичні положення, наукові гіпотези, погляди авторитетних вчених-юристів на питання держави, влади, права, викладені у наукових роботах – статтях, монографіях, дисертаціях (неофіційна частина), або відбиті у нормативно-правових актах (у тому числі, що так і називаються «доктринами»), актах органів конституційної юрисдикції, правозастосовній практиці (офіційна частина). Правова природа доктринальних положень також неоднозначна. Ті з них, які становлять офіційну доктрину, безсумнівно, набувають загальнообов'язковості і здатність виступати регулятором суспільних відносин. Але у такому разі не сама доктрина є джерелом права, а ті нормативно-правові акти, рішення конституційних судів, в яких вона знайшла своє закріплення. Безпосередньо ж доктрина служить «поштовхом», базою для прийняття таких документів або, як визначають її деякі вчені, другорядним, субсидіарним джерелом права. Однак, якщо трактувати доктрину вужче, як принцип, теорію чи концепцію (що нерідко спостерігається у практиці Конституційного Суду України), то незалежно від закріплення доктринальних положень в офіційних документах, вони не втрачають своєї доктринальної суті, одночасно виступаючи загальнообов'язковим правилом поведінки і науковою ідеєю, частиною конституційно-правового вчення.

Щодо доктрини верховенства Конституції України, то відсутність детальної законодавчої регламентації досліджуваного принципу (окрім самого факту його проголошення у ст. 8 Основного Закону) частково компенсується наявністю на доктринальному рівні певних розробок, які дозволяють розширити його розуміння через наукове ви-

вчення його складових, ознак та умов реалізації. Офіційна доктрина верховенства Конституції України представлена в основному в актах конституційного судочинства, але єдиний орган конституційної юрисдикції у нашій державі, постійно виходячи при прийнятті рішень з того, що Конституція України має найвищу юридичну силу, не пояснив, як він розуміє цю властивість Основного Закону, і не надав однозначної відпо-

віді на питання щодо співвідношення принципу верховенства права із досліджуваним принципом верховенства Основного Закону. Тому хочеться сподіватися, що доктрина верховенства Конституції України набуде подальшого розвитку, у першу чергу, на офіційному рівні, шляхом закріплення змістовних характеристик досліджуваного принципу на законодавчому рівні або в актах конституційного правосуддя.

Список використаної літератури

1. *Пряхина Т. М.* Конституционная доктрина Российской Федерации / Т. М. Пряхина. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2006. – 323 с.
2. *Орзіх М.* Доктрина в діяльності Конституційного Суду України // Вісник Конституційного Суду України / М. Орзіх. – 2011. – № 4. – С. 57-64.
3. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р., за станом на 1 лютого 2011 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
4. *Селіванов А. О., Стрижак А. А.* Питання теорії конституційного правосуддя в Україні: актуальні питання сучасного розвитку конституційного правосуддя. – К.: Логос, 2010. – 276 с.
5. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 р. за станом на 1 липня 2010 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
6. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 червня 2005 р. за станом на 19 травня 2001 р. / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 32. – Ст. 422.
7. *Дураев Т. А.* Методологическое значение дефиниции «доктрина» в теории и практике Конституционного Суда Российской Федерации / Т. А. Дураев // Становление конституционного строя России. Межвузовский сборник научных статей. – 2006. – Вып. 7. – С. 75-85.
8. *Селіванов А. О.* Верховенство права в конституційному судочинстві: Аналіз конституційної юрисдикції / А. О. Селіванов. – К.; Х.: Акад. прав. наук України, 2006. – 400 с.
9. *Селіванов А.* Конституційне правосуддя і конституційна юрисдикція в Україні (доктринальне визначення) / А. Селіванов // Право України. – 2010. – № 6. – С. 34-44.
10. *Limbach J.* The Concept of the Supremacy of the Constitution / J. Limbach // The Modern Law Review. – January 2001. – Volume 64. – No 1. – P. 1-10.
11. *Богданова Н. А.* Система науки конституционного права / Н. А. Богданова. – М.: Юрист. – 2001. – 256 с.
12. *Шевчук С.* Принцип верховенства права та найвища юридична сила Конституції України / С. Шевчук // Право України. – 2011. – № 5. – С. 175-186.
13. *Бондарь Н.* Конституционный Суд России – генератор «живого» (судебного) конституционализма / Н. Бондарь // Право України. – 2010. – № 6. – С. 75-86.
14. *Стрижак А. А.* Конституція України в актах Конституційного Суду України (аналіт. огляд та комент.) / А. А. Стрижак. – К.: ІнЮре, 2010. – 631 с.
15. *Стецюк П.* Роль Конституційного Суду України у процесі формування та реалізації національної доктрини конституційної держави / П. Стецюк // Вісник Конституційного Суду України. – 2011. – № 4-5. – С. 64-73.